

BAĞLAÇ GÖREVİNDE KULLANILAN “YA”NIN ANLAMSAL İŞLEVLERİ

*Hasene KARAŞIN**

ÖZET

Bir dizge olan dilde, sözlük anlamları olmamasına karşın bağlayıcılık göreviyle kullanılan dil birimlerinin Türkiye Türkçesindeki görev adı “bağlaç”tır. Bağlaçlar; sözcükleri, sözcük öbeklerini, cümleleri, öğeleri birbirine bağlayan öncül, bağımsız, görevsel biçimbirimlerdir.

Türkçede sıklıkla kullanılan bağlaçlardan biri, “ya”dır. Tek başına kullanılabildiği gibi, “ya...ya”, “ya da”, “ya...ya da”, “veya”, “yahut”, “veyahut” gibi biçimlerde ve “olur ya”, “öyle ya”, “malum ya”, “var ya” kalıp yapıları içinde de görülebilmektedir. Bunlar, yüzey yapıda biçimsel olarak yaptıkları bağlantıları ayrıca pekiştirme, açıklama, anımsatma, seçenek sunma, soru sorma, onaylama, kuşku, öfke, karşıtlık bildirme gibi anlamsal katkılarla güçlendirirler. Özellikle tek başına kullanılan “ya”nın çok çeşitli anlamsal görevler üstlendiği dikkat çekicidir.

Anahtar Kelimeler: Bağlaç, anlamsal işlev, biçimsel işlev.

ABSTRACT

Semantic Functions of “Ya” Which is Used in Conjunction Function

The function name of the linguistic components which are used with combine function whereas they don't have lexical meanings in the language, that is a system, is “conjunction” in Turkey Turkish. Conjunctions are antecedent,

* Arş. Gör.; Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

independent, functional linguistic components which are used for to combine words, phrases, sentences, elements each other.

One of the conjunctions which are used frequently in Turkish is “ya”. It can be used by oneself as well as can be seen with different forms such as “ya...ya”, “ya da”, “ya...ya da”, “veya”, “yahut”, “veyahut”, “olur ya”, “öyle ya”, “malum ya”, “var ya”. These also strengthen the combination, that they make formally in the surface structure, with some semantic contributions such as consolidation, explanation, recall, offering alternative, asking question, approving, giving out doubt, anger, opposition. Especially it is conspicuous that the “ya” which is used by oneself acceptances many different semantic function.

Keywords: Conjunction, semantic function, formal function.

Sözlük anlamları olmayan bağlaçlar; sözcükleri, sözcük öbeklerini, cümleleri, ögeleri birbirine bağlayan öncül, bağımsız ve görevsel biçimbirimlerdir. Görevsel işlevleri göz önüne alınarak “bağlaç” terimiyle adlandırılan bu dil birimleri, bir yandan da bağladıkları yapılara çeşitli anlamsal katkılarda bulunmaktadır. Nurettin Koç, “*Türkçede bağlaçlar, bağlama görevlerinin yanı sıra ek görevler de yüklenirler. O kadar ki, kimi zaman, bu ek görevler, bağlama görevinin de önüne geçer.*” (1996: 181) sözleriyle bağlaçların anlamsal işlevlerine dikkat çekmektedir.

Türkçede çok sık kullanılan bağlaçlardan biri de *ya*’dır. Bu bağlaç, tek başına kullanılabildiği gibi “ya...ya”, “ya da”, “ya...ya da”, “veya”, “yahut”, “veyahut”, “olur ya”, “öyle ya”, “malum ya”, “var ya” şeklinde farklı kullanımlarda da karşımıza çıkabilmektedir. Kaynaklarda bu yapıların işlevleri ve biçimlerini değerlendirme konusunda farklı görüşler ortaya çıkmakta; bunların bir kısmı, kimi araştırmacılar tarafından ünlem ulamına yerleştirilmektedir.

Dili oluşturan (ek, sözcük, sözcük öbeği, cümle vb.) birimlerin, tek başına kullanıma çıkmaları, iletişimi sağlayamayacağından sistem içindeki konumlarının, kullanıldıkları yerin, ilişki kurdukları kavramların onları yönlendirişi, bildirişme adına büyük önem taşır. Bu doğrultuda görev üstlenen dil birimlerinin diğerlerinden ayrılması için ayrı birer göstergeyle adlandırılması kaçınılmazdır. Dolayısıyla dilde kullandığımız *bağlaç, edat, ünlem, ad, sıfat, zamir, eylem, zarf* terimleri, birer görev adı olarak görülmelidir. Doğan Günay, “*Türkçede aynı sözcük sözcükteki kullanım yerine göre farklı sözcük ulamında yer alabilmekte ve değişik işlevler taşıyabilmektedir.*” (2007: 15) diyerek bunu ifade eder. Buna göre ad soylu bir dil birimi olan *ya*, yerine getirdiği koşullara göre sıklıkla *bağlaç, ünlem* terimleriyle adlandırılan görevlere aday olmaktadır. Bağlaç olmanın koşulu, dil birimlerini birbirine bağlamakken ünlem olmanın koşulu duygu aktarımı

işlevini üstlenmektedir. Kimi kaynaklarda bu iki görevdeki *ya*'nın iç içe geçtiği görülmektedir. Bu karışıklığın önüne geçmek için *ya*'nın görev anlamı belirlenirken cümledeki işlevi ve kalıp yapısı oluşturduğu diğer birimler dikkate alınmalıdır.

Bu çalışma, *ya* bağlacının anlamsal işlevlerini saptamaya yöneliktir. Ancak *bağlaç* görevini üstlendiği hâlde kimi kaynaklarda *ünlem* diye nitelenen örnekler de araştırmaya dâhil edilmiştir. Örnekler verilirken bu durum değerlendirilecektir.

1. Ya Bağlacının Pekiştirme İşlevi:

1.1. Pekiştirme işlevini yaparken bağlanan birimler yüzey yapıdadır:

Ya, var ya bağlaçları, yüzey yapıda yer alan iki cümleyi, iki sözcüğü birbirine bağlarken bir yandan da pekiştirme işlevini gerçekleştirmektedir.

“*Gelmez tabii, [kamyon] bu havada Ahı Dağı'nı aşamaz. Yollar kardan kapanmıştır. Orada böyle yağacak değil ya, tipi vardır Allahuma ki, bir metre önünü göremez adam.*” (Kavukçu 2000: 28) örneğinde kendinden önceki cümleyi kendinden sonraki cümleye bağlayan *ya*, pekiştirici bir görev üstlenmiştir. Verici, “ora” diyerek kastettiği yerde karın yavaş ve az yağmadığını düşünmektedir. İlk cümlenin sonuna getirilen *ya*, hem bu düşüncüyü (karın çok şiddetli yağması gerektiğini) güçlendirmekte hem de cümleyi karın tipi biçiminde yağdığını anlatan bir sonraki cümleye bağlamaktadır.

“*Bir de, ‘İçmiyorum,’ diyor. Sen var ya, sen, iyice yalancı oldun.*”

(Kavukçu 2003: 117)

Bu cümlede, *var ya* ile yüzey yapıya çıkan ve yinelenen özne, birbirine bağlanır. Burada *var ya* kalıbı, “sen...sen” zamirlerini birbirine bağlarken pekiştirici, vurgulayıcı bir görev üstlenmiş, özneyi öne çıkarmıştır. *Ya* bağlacının, bu işlevi bir kalıp yapısı (*var ya*) içinde gerçekleştirdiği görülmektedir.

1.2. Pekiştirme işlevini yaparken bağlanan birimlerden biri yüzey yapıda değildir:

1.2.1. Yüzey yapıdaki dil birimini yüzey yapıda olmayan ama daha önce söylenen kendine bağlar:

Verici, *ya*'dan önce gelen birimi, vurgulamak adına söylenmiş sayabilir. Dil tekrarı sevmediği için de bunu yüzey yapıya çıkarmamıştır. Ancak bu, *ya*'nın bağlama işlevini göz ardı etmemizi gerektirmez.

“Selahattin, işte dedim **ya**, biraz düşkün boğazına.”

(Kutlu 2005: 87)

Cümleyi kurallı biçime getirdiğimizde (“Selahattin biraz düşkün boğazına.” dedim **ya**.) yüklem sonuna gelen **ya** aracılığıyla vericinin, “Selahattin’in boğazına düşkün olduğunu” daha önce söylediğini görebiliriz. Dolayısıyla buradaki **ya**, hem önce söylenen sözle şimdi söylenen aynı sözü birbirine bağlamakta hem de pekiştirici bir görev üstlenmektedir. Yani söylenen sözü öne çıkarmaktadır. Bu kullanımda, yüzey yapıda olmayan birimin kestirilebilme özelliği vardır.

“Beni dinle yavrum, bu Amerikalı ticaret heyetine, **malum ya**, bir ziyafet vermek, gezdirmek filan lazım. Onun için ben belki bu gece gelemem.” (Nesin 2005: 20) cümlesinde **ya** bağlacı, bir kalıp yapı içinde yer almıştır ve ortaya çıkan “malum **ya**” ifadesi, pekiştirici bir görev üstlenmiştir. Burada pekiştirilen düşünce, Amerikalı ticaret heyetine bir ziyafet vermenin ve onları gezdirmenin gerekliliğidir. Şimdi söylenen söz (Bu Amerikalı ticaret heyetine bir ziyafet vermek, gezdirmek filan lazım.), **malum ya** aracılığıyla biliniyor varsayıp hem bunlar birbirine bağlanmış hem de öne çıkarılmış yani kuvvetlendirilmiştir.

1.2.2. Yüzey yapıdaki dil birimini yüzey yapıda olmayan ve alıcıya sezdirilen birime bağlar:

Verici, kimi zaman **ya**’dan sonra gelen cümleyi okuyucu tamamlasın diye derin yapıda bırakabilir. Bu yapılırken **ya**’dan önce gelen cümle, güçlendirilmiş olur.

“İyi be birader. İyi dedik **ya** işte...” (Nesin 2005: 27) cümlesinde kendisine sürekli olarak birilerinin iyi olup olmadığı sorulan bir kişinin bu sorular karşısında verdiği cevap görülmektedir. Burada **ya**, sonuna geldiği cümleyi kuvvetlendirmekte ve bunu söylenmemiş ama derin yapıda varlığını sezdiğimiz başka bir cümleye bağlamaktadır. Bu cümleyi söyleyen, kendisine nasıl oldukları sorulan kişilerin iyi olduğunu pek çok defa tekrarlamıştır. Dolayısıyla cümleden şöyle bir anlam çıkarmak mümkündür: “İyi dedik **ya** işte, sorup durma artık. / İyi dedik **ya** işte, neden sorup duruyorsun? / İyi dedik **ya** işte, daha ne istiyorsun?” vb.

Necmettin Hacıeminoğlu (1984: 257), *Türk Dilinde Edatlar* adlı kitabında “dünya bu **ya**; verdim **ya**; yazsalar **ya**” örneklerini vererek bu **ya**’yı kuvvetlendirme edatı saymaktadır. Örnek cümlelerde **ya**’lar, kuvvetlendirme işlevinde olsalar bile bunların görevsel işlevleri olan bağlamanın, göz ardı edildiğini düşünmekteyiz. Çünkü bu cümlelerin ardından okuyucunun / alıcının tamamlaması istenen birer cümle gelmelidir: “Dünya bu **ya** elden **ne** gelir; verdim **ya** daha **ne** istiyorsun; yazsalar **ya** neden yazmıyorlar?” vb.

Banguoğlu da (2007: 400-401) *Türkçenin Grameri*'nde ünlemleri anlatırken “ünlemleşen fiiller” başlığı altında, *a / ya* ünlemlerinin, cümle sonunda yargıyı güçlendirdiklerini ve bunların birer ek hâline gelerek sonlarına geldikleri eylemlerin ünlem görünümü kazanmalarını sağladıklarını ifade etmektedir. Bu konuda verdiği örnekler arasında “*gönderse ya*”, “*kalsalar a*” gibi dilek-şart kipiyle çekimlenmiş eylemlerin kurduğu cümleler de vardır. Bizce burada *ya*, bir bağlaç gibi davranmakta ve ilki yüzey yapıda görülen, ikincisi ise söylenmeyip alıcıya bırakılmış olan iki cümleyi birbirine bağlamaktadır. Bu bağlantı gerçekleşirken ilk cümledeki dileğe de vurgu yapılır. “*Gönderse ya neden göndermiyor?*” vb.

Aşağıda verilen örnekte bu kullanım vardır:

“*Bu elbiseleri gerçek insanlara benzeyen mankenlere giydirseler ya,*’ demişti yanındaki arkadaşına, *‘böyle yaptıkları zaman, aldanıyor insanlar.’*” (Kulin 2002: 75-76)

Burada, konuşan kişinin bir isteği görülmektedir. Bu kişi, sözünü ettiği elbiselerin gerçek insanlara benzeyen mankenlere giydirilmesini istiyor. Böyle yapılırsa insanlar aldanmayacaklardır. Dolayısıyla elbiselerin söz konusu mankenlere giydirilmesi, iyi bir durumdur. Buna göre *ya* bağlacı şöyle bir bağlantı ortaya koymaktadır: “*Bu elbiseleri gerçek insanlara benzeyen mankenlere giydirseler ya, neden giydirmiyorlar?*” vb. *Ya*’dan sonraki kısım, kestirilebilir değildir; bu yüzden her okuyucunun farklı bir cümle düşünmesi mümkündür. Fakat dikkat edilirse burada *ya*’dan sonra gelen cümlelerin soru cümlesi olduğu görülür. Bu kullanımda bağlaçtan sonra soru cümlesi gelirse bağlantı, daha anlamlı olmaktadır. Dilek-şart kipiyle kurgulanmış yapılarda ayrıca bir sitem, bir hesap sorma açığa çıkmakta; bağlaç bu işlevleri pekiştirmektedir.

Doğan Aksan yönetiminde hazırlanan *Sözcük Türleri* kitabında *ya* bağlacının pekiştirme işlevi, “*Ya bağlacı, tümcede yüklemden sonra kullanıldığında yüklemi pekiştirmekte, tümce kesildiğinde de düşünce ve yargının sürdüğünü anlatmakta, böylece tümceler arasında bir düşünsel bağlantı sağlamaktadır.*” (Özel ve ark. 1983: 168) biçiminde açıklanır. “*Derler ya, kuş beslemek uğursuzdur, evin bereketini götürür diye; doğruymuş. Hoş, evin beti bereketi neydi ya...*” (Kavukçu 2000: 104) örneğinde de kullanılan ikinci *ya*, pekiştirme işleviyle birlikte, eksik bırakılan cümlelerin okuyucunun zihninde tamamlanmasını sağlamaktadır. Yani burada da yüzey yapıdaki cümle, daha önce söylenmemiş ama alıcıya sezdirilen bir başka cümleye bağlanıyor: “*Hoş, evin beti bereketi neydi ya kuş beslemek evin bereketini götürsün?*”, “*Hoş, evin beti bereketi neydi ya kuş beslemek evin bereketini nasıl / neden götürsün?*” vb. Örnekte *ya*’nın

kullanımı “*ki*” bağlacının işlevini düşündürür niteliktedir: “*Hoş, evin beti bereketi neydi ki kuş beslemek evin bereketini götürsün?*” vb.

2. *Ya* Bağlacının Açıklama İşlevi:

Ya, açıklama işleviyle kullanıldığında sonuna geldiği cümle ya da sözcüğü kendinden sonraki birime bağlayarak bu ifadenin ikinci birim ile açıklanmasını sağlar.

“*Akşam ben kuşları toplamış sana geliyorum ya, yolda safranın tekine rastlamam mı?*”

(Kavukçu 2000: 60)

Burada, anlatıcı durumundaki kişinin, “sen” dediği bir başka kişiyle konuşması söz konusudur. Anlatıcı, akşam dediği zamanda kuşları toplayıp sözü edilen kişiye doğru yola çıkmıştır. *Ya*’dan önceki cümlede bu bilgi veriliyor. Anlatıcının bu gidişle ilgili bir açıklama yaptığı görülmektedir. Yolda “safranın teki” diye adlandırdığı biriyle karşılaştığını söylüyor. Yani ikinci cümle, ilk cümleyle ilgili bir açıklama cümlesidir. *Ya* bağlacı, bu bağlantıyı yüzey yapıya taşımış ve açıklamanın yapılmasını sağlamıştır.

“*O ev var ya, dedi arkadaşına, benimkinin evi.*”

(Kavukçu 2000: 15)

İlişkinin daha iyi görülmesi için, “O ev var ya, benimkinin evi, dedi arkadaşına.” şeklinde düzenlediğimiz örnekte iç cümlede bulunan *var ya*, sözü edilen evle ilgili açıklama yapılmasını sağlamaktadır. *Var ya*’nın bağladığı birimler, cümlenin ögeleridir; özne (*o ev*) ile yüklem (*benimkinin evi*), birbirine bu yolla bağlanmıştır.

“*Ama, o gün, sinirimden kendi kendimi yiyor, bir yazarın, hem de bir öykü yazarının, söz konusu konuşmanın apaçık gülünçlüğüne ayrımsayamamış olmasını usuma sığdıramıyorum. Öyle ya, o gülünç mü gülünç konuşmayı bir ilerleme ve aydınlanma simgesi biçiminde değerlendirmek için, gerçekten bilgisiz, gerçekten ‘ebleh’ olmak gerekir.*” (Yücel 2005: 65) örneğinde *öyle ya*, kendinden önce gelen cümledeki nesnenin (*bir yazarın, hem de bir öykü yazarının, söz konusu konuşmanın apaçık gülünçlüğüne ayrımsayamamış olmasını*) açıklamasını sebep-sonuç ilişkisi içinde kendinden sonra gelen cümleyle verirken bir yandan da bağlama işlevini gerçekleştirmektedir. Bir yazarın söz konusu konuşmanın apaçık gülünçlüğüne ayrımsayamamış olmasının sebebi, örnekte, “O gülünç konuşmayı ilerleme ve aydınlanma simgesi biçiminde değerlendirmek için gerçekten bilgisiz olmak gerekir.” biçiminde verilmiştir. Burada bağlacın açıklama ve sebep bildirme işlevi iç içe geçmiştir. Zeynep Korkmaz, “*öyle*

ya” bağlacını açıklama ve sebep bildiren cümle bağlayıcıları arasında gösterir (2003: 1124, 1131).

3. *Ya* Bağlacının Anımsatma İşlevi:

Bağlacın bu işlevi, açıklama işleviyle paralel bir durum sergilemektedir. İlk cümlede daha önce belirtilmiş olan bir olguya gönderme yapılır, bu olguyu alıcının anımsaması sağlanır. Sözü edilen olgu, böylece anımsatılıp vurgulandıktan sonra *ya*’nın bağlantı kurduğu ikinci cümlede bununla ilgili bilgi verilir.

“*Yavrum, hani Amerikalılarla bir işimiz vardı ya. Ha? Evet. İşte o iş. Olacak galiba.*” (Nesin 2005: 19) cümlesinde önce Amerikalılarla olan iş anımsatılmış, daha sonra da bu işin olacağı açıklaması yapılmıştır. *Ya* bağlacı, hem “Amerikalılarla bir işimiz vardı.” ile “Olacak galiba.” cümlelerini bağlamakta hem de *hani*’nin katkısıyla anımsatma gücünü üst düzeye çıkarmaktadır.

Tahir Nejat Gencan, ünlem başlığı altında verdiği “*O kitapları istiyordunuz ya; işte getirdim.*” (2001: 520) örneğinde *ya*’nın, anımsatıcı bir bağlaç görevinde olduğunu söylemektedir. Ünlem başlığı altında bağlaç değerlendirmesi yapmanın yerinde olmadığına dikkat çekmek istiyoruz. Çünkü ünlem de, bağlaç da bir görev adıdır. Bir dil biriminin aynı anda iki ayrı görev üstlenmesi beklenemeyeceğinden bunun doğru ifade edilmiş bir bilgi olarak algılanmaması gerekmektedir. Bu örnekte *ya*’nın biçimsel olarak bağlama, anlamsal olarak anımsatma işlevi vardır.

4. *Ya* Bağlacının Karşıtlık İşlevi:

Ya bağlacı, bazen de karşıtlık işleviyle dil birimlerini birbirine bağlar.

“*İkinci ezanı az önce okunmuştu okunmasına ya, sıcak hep aynı sıcaktı.*” (Kavukçu 2000: 65) cümlesinde ikinci ezanın okunmuş olmasına rağmen sıcaklığın devam ettiği söylenmiştir. Oysa beklenen, ikindiden sonra sıcaklığın düşmesidir. Bu karşıtlık, *ya* bağlacı sayesinde ortaya konmuştur. Dolayısıyla bu cümle, alıcıya “*İkinci ezanı az önce okunmuştu okunmasına ya, sıcaklık hâlâ düşmedi.*” bilgisini vermektedir. Burada *ya*, “*ama*” bağlacı gibi görev yapmaktadır.

5. *Ya* Bağlacının Sebep-Sonuç İşlevi:

Ya bağlacının, biçimsel olarak bağladığı cümleler arasında kimi zaman sebep-sonuç ilişkisi kurduğu da görülebilir.

“Babam damda **ya**, eve ben bakıyom (bu işin nedeni mi olurmuş abi, damda işte), bi de anam çamaşıra gidiyo.” (Kavukçu 2000: 37)

Cümleden de anlaşıldığı gibi, konuşan kişinin eve bakmasının ve annenin çamaşıra gitmesinin sebebi, babanın damda olmasıdır. Derin yapıda varlığını sezdiğimiz bu sebep-sonuç ilişkisi, *ya* bağlacı aracılığıyla yüzey yapıya da taşınmıştır. *Ya*, “*için*” edatının işleviyle örtüşen bir kullanım sergilemektedir.

Yukarıda “*öyle ya*” bağlacının açıklama işleviyle iç içe geçmiş sebep-sonuç işlevinden söz edilmişti. Bu bölümde bağlacın, doğrulamayla karışık sebep-sonuç işlevinden söz edilecektir. “*Lafi döndürüp dolaştırıp nereye getirecekler? Şu zıkkımı kes de kurtul diyecekler. İlle de büyük oğlu. Öyle ya, bir ayağı çukurda artık Samet’in; uslanması gerek. Yaştaşlarının alnı secdeden kalkmazken o hâlâ haytalık peşinde.*” (Kavukçu 2000: 63-64) cümlesinde bu işlev görülmektedir. Samet’in bir ayağı çukurda olduğu için artık uslanması gerekmektedir. Burada *öyle ya*, başına geldiği cümleyi bir sonraki cümleye bağlayarak bir sebep – sonuç ilişkisi ortaya koymaktadır.

6. *Ya* Bağlacının Soru Sorma İşlevi:

Ya bağlacı, soru sorma işleviyle çok sık karşımıza çıkmaktadır.

“*Aslında sıfır bile değildir. – Ya nedir?*” (Abasıyanık 1990: 128)

Bu cümlede soru sorma işleviyle ön plana çıkan *ya*, iki cümle arasında “Sıfır değilse nedir?, Öyleyse nedir?” biçiminde bir anlam ilişkisi kurmuştur. Dolayısıyla iki cümleyi de bu bağlamda birbirine bağlamıştır.

“*Çocukları neden yok? Ya kocası?*” (Akbal 2003: 68) cümlesinde de sorgulama işleviyle kullanılan *ya*, ilk cümleye bağlı olarak eksilteler tamamlandığında “*Kocası neden yok?*” biçiminde bir yapıyı düşündürmektedir. Burada da hem sorgulama sürdürülmüş hem soru cümleleri birbirine bağlanmıştır. *Ya*, denk şeyleri birbirine bağlarken “*ve*” bağlacı işlevinde kullanıma çıkmıştır: *Çocukları neden yok ve kocası neden yok?*

Aşağıda verilen örnekte, sorgulama hedefli olmakla birlikte çok karmaşık bir ilişki sergilenmektedir. Biçimsel olarak bağlama işlevini üstlenen *ya*, anlamsal olarak da bütün-parça, soru-cevap ve sorgulama işlevlerini gerçekleştirmektedir.

“*Kaç insanın yaşamını körelttin? Ya ölüme gönderdiklerin...*” (Akbal 2003: 87) cümlesinde *ya*, sorgulama işleviyle kullanılırken bir kesik cümle içinde yer almıştır. Burada da verilmeyen cümleyi alıcının tamamlaması beklenmektedir. *Ya*’nın yer aldığı cümle, aynı zamanda kendinden

önce gelen cümleyle bütün - parça bağlamında soru - cevap ilişkisi kurmuştur:

kaç insan (bütün) - ölüme gönderilenler (parça)

kaç insanın yaşamını körelttin (soru) - ölüme gönderdiklerin (cevap)

“Ölüme gönderdiklerin” söylemi, ilk cümledeki soruya verilmiş cevaplardan biridir. Yani ölüme gönderilenler, yaşamı köreltilen insanların bir bölümüdür.

Ya bağlacı, sorgulama yaparken olasılık, onay, kuşku, korku, öfke, hoşnutluk vb. duyguları da öne çıkarabilir.

“*Ya ev de paylaşım sırasında satılsaydı? Ne yapardı o zaman, bir ayağı çukurdayken nereye gider, kimin yanında kalırdı...*”

(Kavukçu 2000: 80)

“*Ya ev de paylaşım sırasında satılsaydı?*” cümlesinde, *ya* aracılığıyla geçmişte gerçekleşmesi istenmeyen bir durumun gerçekleşmemesinden duyulan hoşnutluğu sorgulama öne çıkarılmıştır. Bağlacın bağlama işlevi de göz ardı edilmemelidir. Okuyucu bunu “*Ya ev de paylaşım sırasında satılsaydı ne yapardı o zaman? İyi ki satılmadı.*” biçiminde algılayacaktır.

“*Ya yangın çıkarsa evde? Deprem olursa?*” (Kulin 2002: 101)

Örnekte öne çıkan duygu, olasılık ve olasılıktan kaynaklanan kuşku ile korkudur.

“– *Artık gitmeyeceksin ya?*”

– *Aah –derim-, bir daha mı?... Bir daha mı?...*”

(Abasıyanık 1990: 166)

“Artık gitmeyeceksin.” cümlesinin sonuna getirilen *ya*, bu cümleyi onay isteyen bir soru cümlesi yapmıştır. Vurgu ve tonlama yoluyla soruyu anlatan cümle, cevap cümlesine bağlanmaktadır. Burada *ya*'nın, “*değil mi?*” işlevinde olduğu görülür. Muharrem Ergin, buradaki şekliyle kullanılan *ya*'yı bir bağlama ve kuvvetlendirme edatı olarak vermekte ve bunun için “*Şüphesiz bağlamadan çok kuvvetlendirme edatı durumundadır.*” (2002: 365) demektedir.

“*Belki yan yana düşeriz yine, böyle karamsar olma.' Ya düşmezsek!*” (Kulin 2002: 81)

Bu cümlelerde yan yana düşme düşüncesine karşıt olarak düşmeme olasılığı sorgulanmakta, bir seçenek öne çıkarılmakta ve bu durum

konusunda kuşku duyulduğu vurgulanmaktadır. Bunların yanında ayrı düşmekten duyulan bir korkunun sezdirildiği de söylenebilir. Burada da *ya*, başında yer aldığı cümlelerin yüzey yapıda olmayan ve alıcının tamamlaması beklenen bir başka cümleye bağlanmasını sağlamaktadır: “*Ya düşmezsek o zaman ne olacak?*” vb.

“*Bisikletle mi gideceksin dede?*’ *Git şu tavukları sustur!*’ dedi. *Sinirlenmişti. Ya neyle gidecekti?*” (Kavukçu 2000: 64) cümlesindeki *ya* bağlacı, konuşan kişinin öfkeli olduğunu anlatmaktadır. “*Ya neyle gidecekti?*” cümlesi, bilgi almak amacıyla sorulmamış, sadece bisikletle gidilebileceğini anlatmak için kullanılmıştır ve kişinin, kendisine sorulan soru karşısında sinirlendiğini göstermektedir. Zeynep Korkmaz (2003: 1160), cümle başında kullanılan bu *ya*’yı “‘kızgınlık, sitem, öfke, nefret’ bildiren ünlemler”den saymaktadır. Ancak burada da şöyle bir bağlantının olduğu görülmektedir: “*Bisikletle gitmeyecekse neyle gidecekti?*” Bu yüzden *ya*, burada bağlaçtır.

Ünlem – bağlaç kargaşası, bu kullanımda da kendini gösterir. Gencan (2001: 520), burada olduğu gibi sorgulama işlevinde olan ve duygu bildiren *ya*’yı sorulu yargıları pekiştirmeye yarayan bir ünlem olarak vermektedir. Demir (2004: 544) de bu *ya*’yı ünlemler arasında anmaktadır. Ancak burada *ya*’nın bağlayıcılık görevinin olduğu açıktır. Yüzey yapıda yer alan cümleleri birbirine bağladığı gibi bunları söylenmemiş, alıcı tarafından tamamlanması istenen birimlere de bağladığı görülmektedir.

7. *Ya* Bağlacının Övgü İşlevi:

“*Gözlerim kamaşıyor; ya o mavi, o mavi.*” (Kutlu 2005: 84) cümlesinde *ya* bağlacı, “hele, özellikle” anlamında kullanılmıştır. Gözleri kamaştıracak unsurlar arasında mavi, öne çıkarılarak övülmüş; bir kesik cümleyle, özellikle onun eşsizliği vurgulanmıştır. Mavinin niteliğini tamamlama ise alıcının hayal dünyasına bırakılmıştır. *Ya*, gözleri kamaştıran, yüzey yapıda yer almayan diğer unsurlar ile mavi arasında bağ kurmaktadır.

8. *Ya* Bağlacının Olasılık Bildirme İşlevi:

“*Olur ya*” kalıp yapısıyla olasılık bildirme işlevini üstlenir.

“*(...)öte yandan, olur ya, öykünün elli yıl sonra okunması durumunda, kalsa kalsa ilkokuldaki yaşamla toplumsal yaşam arasındaki koşutluk kalır; (...)*” (Yücel 2005: 47) cümlesinde öykünün elli yıl sonra okunması olasılık olarak sunulmuş, *olur ya* yapısıyla bu zayıf olasılık öne çıkarılmıştır.

9. Ya Bağlacının Onaylama İşlevi:

“– *Kar mı yağmış? – Kar yağmış ya.*” (Abasıyanık 1990: 103) örneğinde *ya*, eylemdeki durumu onaylama işleviyle kullanılmıştır. Bunu, tamamlanması okuyucudan istenen bir cümleye bağlamak gerekmektedir.

Zeynep Korkmaz (2003: 1183-1185), bu kullanımındaki *ya*'yı cevap verme, onaylama, kabullenme bildiren ünlemler arasında göstermektedir.

10. Ya Bağlacının Seçenek Sunma İşlevi:

Ya'nın yer aldığı “*ya...ya*”, “*ya da*”, “*ya...ya da*”, “*veya*”, “*yahut*”, “*veyahut*” kalıp yapıları, genel olarak seçenek sunma işleviyle kullanıma çıkarlar. Zeynep Korkmaz (2003: 1112), “*ya*”, “*ya...ya*”, “*ya da*”, “*yahut*”, “*veya*”, “*veyahut da*” bağlaçlarını “denkleştirme – karşılaştırma – seçme bağlaçları” başlığı altında vermektedir. Muharrem Ergin (1998: 353) de “*ya*”, “*veya*”, “*yahut*” ve “*veyahut*”u denkleştirme edatları, “*ya...ya*”yı da karşılaştırma edatı olarak anmaktadır.

“*Bir parça börek. Üç tane kuru köfte. Bir elma ya da portakal.*”

(Akbal 2003: 34)

Yukarıdaki örnekte *ya da*, birbirine denk olan iki birimi (elma ve portakal) birbirine bağlamıştır.

“*Bir kadınla üç şey yapabilirsin: Ya onu seversin, ya onun için acı çekersin ya da onu yazarsın.*” (Altan 2005: 36) cümlelerinde bir kadınla yapılabilecek şeylere dair üç farklı seçenek sunulmuştur.

“*Galiba opera dinleyecek veya bale seyredecekler.*”

(Kutlu 2005: 38)

Yine burada da birbirine denk olan iki unsurdan birinin seçimi söz konusudur.

“*Fakat o gelecek diye beklemek. Yahut yalnızca beklemek.*” (Abasıyanık 1954: 46) örneğinde ise iki seçeneğin (*o gelecek diye beklemek* ve *yalnızca beklemek*) *yahut* aracılığıyla ortaya konduğu görülüyor. *Veyahut* bağlacı da aynı işlevde kullanılabilir: “*Asmalarım olsaydı, bütün sene içebileceğim, bütün sene sevgilimin gelmediği veyahut geldiği zaman içebileceğim şarabım, (...) olmalıydı.*” (Abasıyanık 1954: 49)

“*Bilelim nedir oyundaki rolümüzün kıymet-i harbiyesi; ya batalım, ya çıkalım...*” (Kutlu 2005: 21) örneğinde “*ya...ya*” bağlacı, seçenek sunarken bir karşıtlık bildirme işlevi de üstlenmiştir; seçenekler (*bat-* ve *çık-*) arasında karşıtlık vardır. Ayrıca bu birimlerin karşılaştırılması ve ikisinden birinin seçilmesi söz konusudur.

Yine seçenek sunmakla birlikte aslında zorunluluk bildirdiği kullanımlara da rastlarız: “*Ya okuluna gidersin ya da gecelerini gündüzlerini kömürlükte geçirirsin!..*” (Akbal 2003: 90) Burada alıcının iki seçenekten birini seçmesinin gerektiği söyleniyor gibi görünse de okula gitme zorunluluğu vurgulanmak istenmiştir. Bu da alıcıya okula gitmediği takdirde gecelerini gündüzlerini kömürlükte geçirme tehdidiyle anlatılmıştır. Yani “*ya...ya da*” bağlacı, aynı zamanda tehdit işlevi de üstlenmektedir.

“*Artık ya çocukluğumda beni çok huzursuz eden ‘yabancılık’ duygusundan kurtulduğumdan ya bu duyguya alıştığımдан ya da tedaviyi biraz da yazmakta aramaya başladığımdan, eskisi kadar çok okumuyorum.*” (Altan 2005: 48) örneğinde “*ya...ya...ya da*” bağlacının tahmin bildirdiği görülmektedir. Anlatıcı, artık eskisi kadar çok okumamasının nedenini sorgularken üç seçenek sunuyor ve okumama nedenini tahmin etmeye çalışıyor.

Sonuç olarak, bağlaç, dil birimlerini birbirine bağlayan biçimbirimlere verilen bir görev adıdır. Sözcüklerin bu görev adını alabilmelerinin koşulu, bağlayıcılık işlevini üstlenmektir.

Ya aracılığıyla bağlanan birimlerin bağlantı biçimlerinin birbirinden farklı olduğu dikkat çekicidir. İncelenen örneklerde kimi zaman yüzey yapıdaki birimler arasında bağlantı kurulduğu, kimi zaman da söylenmemiş birimlere gönderme yapıldığı görülmüştür. Yine *ya*'nın cümle içindeki konumu da farklı olabilmektedir. Bağlaç, cümle başında bulunabildiği gibi sonda da yer alabilir. Bazen de ilişkinin daha anlamlı olması için *ya*'nın bulunduğu birimlerin, soru cümlelerine bağlanması gerekebilmektedir.

Bağlaçlar, dil birimlerini yüzey yapıda biçimsel olarak birbirine bağlarken aynı zamanda birtakım anlamsal işlevler de üstlenerek meydana getirdikleri bağlantıların anlamca da zengin olmasını sağlarlar. Dil birimleri arasında bağlantı kuran “*ya*” bağlacı da yaptığı bağlantılara açıklama, anımsatma, pekiştirme, olasılık bildirme, seçenek sunma, soru sorma, açıklama, sebep bildirme gibi anlamsal katkılarda bulunur. Anlam farklılıklarını ve dilin zenginliğini görebilmek adına anlamsal işlevleri dikkate almak kaçınılmazdır. Anlamsal işlevler ortaya konurken bağlam, yol gösterici olacaktır. Anlamdan uzak bir değerlendirme, bakılan pencereyi daraltmak ve düşünceyi kısırlaştırmaktır.

Taranan Eserler:

Abasıyanık, Sait Faik. (1954). *Az Şekerli*. İstanbul: Varlık Yayınları.

Abasıyanık, Sait Faik. (1990). *Havuz Başı – Son Kuşlar*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

- Akbal, Oktay. (2003). *Hücrede Karmen*. İstanbul: Can Yayınları.
- Altan, Ahmet. (2005). *Kristal Denizaltı*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Kavukçu, Cemil. (2003). *Başkasının Rüyaları*. İstanbul: Can Yayınları.
- Kavukçu, Cemil. (2000). *Pazar Güneşi*. İstanbul: Can Yayınları.
- Kulin, Ayşe. (2002). *Güneşe Dön Yüzünü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kutlu, Mustafa. (2005). *Hüzün ve Tesadüf*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Nesin, Aziz. (2005). *İstanbul'un Halleri*, İstanbul: Nesin Yayınevi.
- Yücel, Tahsin. (2005). *Yazın Gene Yazın – Deneme*. İstanbul: Can Yayınları.

Kaynakça

- Atabay, N., Kutluk, İ., Özel, S. (1983). *Sözcük Türleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Banguoğlu, Tahsin. (1990). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Demir, Tufan. (2004). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Kurmay Yayınları.
- Ergin, Muharrem. (1998). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/ Yayım/ Tanıtım.
- Gencan, Tahir Nejat. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Günay, V. Doğan. (2007). *Sözcükbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. (1984). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Koç, Nurettin. (1996). *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Korkmaz, Zeynep. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 827.